

lémáit. (Pl. hogy a tér és idő végtelen-e vagy sem, létezik-e Isten mint szükséges való stb.) Kant nem tett igazságot az egymásnak ellentmondó ítéletek között, hanem magukat az ítélet-párokat minősítette a tapasztalattól elszakadt tiszta ész spekulációinak. Ezt mi is megfontolhatjuk. Sajnos ettől még a mi tapasztalható ellentéteink nem nyernek feloldozást.

R Ó N A Y L Á S Z L Ó

Árokásás helyett

Aki közel kerül a kultúrához, irodalomhoz, szükségszerűen szembesül a kérdéssel: mi értékes, mi nem, melyik az a mű, amely gazdagít, melyik, amelyik rombol. Az esztétikának többféle válasza ismert ezekre a kérdésekre, de sokszor ezekben is megnyilvánul a felelet lehetőségeit mérlegelő egyéni ízlése. Másként érzékelt a művében rejlő értéket Lukács György, Füst Milán és Sík Sándor. De abban alighanem egyetértettek, hogy az irodalom értékteremtő, még ha másként is keresték ennek megjelenését. S ez a különbözőség arra irányítja az értékelni vágyót, s az értéket kutatót: létezik-e az irodalomban megingathatatlan, mindenki számára fenntartás nélkül elfogadható érték? Ha például Füst Milán esztétikájának némelyik meghökkentő megállapítására gondolnak, a válasz: nem! S talán magyarázatra sem szorul, mekkora a távolság Lukács György és Sík Sándor értékszemlélete között.

A művekben megmutatkozó, a belőlük kiolvasható értékek közül a legfontosabb talán az igazság megjelenítése. (Megint óvatosan közelítenék ehhez a tényhez: már Pilátus is azt kérdezte, mi az igazság.) Azt azonban fájdalmasan tapasztaljuk, hogy az igazság fogalma játékszere lett a hétköznapi politikának, relativizálása behatolt az irodalomba (és egyéb művészeti ágakba is), s az érdekek hálójában egyre bizonytalanabb a jelentése. A 19. században fölöttébb eredményesen működött a cenzúra, melynek az volt a rendeltetése, hogy a művekből kigyomlálja az igazságot, amely akkor majdnem az egész nemzet által képviselt igazság volt. Kisserű hivatalnokok a hatalom igazsága nevében ítéleztek. Rájuk gondoltam, amikor azt olvastam, hogy Esterházy Péter előadásából önhatalmúlag kihagytak egyet-mást, ami – az alkalmi cenzor szerint nem egyezett a politikai hatalom nézeteivel. Ez az egyetlen kiragadott eset is jelzi, mennyire nehéz kinek-kinek igazságát megjeleníteni. Pedig a személyes igazság elfojtása súlyos értékrombolás forrása is lehet.

Az értékek iránt tanúsított érzékenység, a jó és a rossz közötti választani tudás képességét az iskola fejleszti, elsősorban az irodalmi, nyelvi és művészettörténeti nevelés keretében. Itt tanulják meg a diákok az értékörzés módját, szerencsétlen esetben pedig az értékesztést alakítják ki bennük a helytelenül megválasztott olvasmányokkal, értékelésekkel, esetenként túlértékelésekkel és kihagyásokkal. Amikor Pomogáts Béla arról ír, hogy jelenleg az értékhierarchia csúcsára emelkedett (emelték) Nyíró József, Wass Albert és Tormay Cécile, jogos indulattal szólhatott Babits Mihály „elhalványulásáról”, Tersánszky Józsi Jenő kiebruda-

lásáról, József Attila öngyilkossága miatti elítéléséről. Az értékek körét nyilván bővíteni kell: Nyirő József, *az író*, teremtett, bár politikai szereplése (még 1947-ben is szerepet vállalt kisbarnaki Farkas Ferenc szélsőjobboldali „kormányában”) – finoman fogalmazva kevésbé rokonszenves. De ha netán egy érdeklődő diák a tananyagon túl akar ismerkedni Tormay Cécile és Wass Albert alkotásaival, nem feltétlenül szembesül értékekkel, annál többször antiszemita kijelentésekkel.

Kinek-kinek a kötelessége és felelőssége az iskolai helyes, nyitott értékszemlélet kialakítása? Nyilván azoké, akik a minisztériumokban ezzel a témakörrel foglalkoznak, tankönyveket rendelnek, bírálják és bíraltatnak, magyarán konszenzus híján saját értékszemléletüket képviselik, valósítják meg. (Nem szólnék arról az elképesztő jelenségről, hogy a keresztény szemléletet és értékeket hangoztatva ugyanúgy kilúgozzák az értékek közül a 20. századi keresztény irodalmat, például Sík Sándort, mint rosszemlékű elődeik, ez azonban nem meglepő, hiszen a mostanában megjelent irodalomtörténetekből is hiányzik ennek az irányzatnak a tárgyalása, még említése is.) Pedig, ha valamiben, ebben a kérdésben valamiféle egyetértésre kellene törekedni, hogy mindegyik érték megfelelő képviseletet kapjon. Az eddig kirobbanó vitákban nyoma sem volt a kellő egyeztetéseknek, még kevésbé az egyetértésnek.

Napjaink irodalmi és kulturális értékválságának fájdalmas jele az általános nyelvromlás és -rontás. A rontás egyik kézzelfogható ténye az Anyanyelvi Konferencia meghalasztása, holott ez az intézmény a magyar nyelv (és vele a nemzettudat) megőrzésének egyik legfontosabb, a világ magyarságának körében is elismert kezdeményezése. A romlás csüggesztő tényeit naponta tapasztalhatjuk, a parlamentben épűgy, mint a médiumokban. Ezekből sugárzik a tudatukba, intézményesítve a durvaságot, ízléstelenséget, amely immár átszivárgott az irodalomba és megosztotta a nyelvhasználatot. (Vele a gondolkodást.)

A néhány éve elhunyt, a nyugati világban élt Sulyok Vince, aki szívósan őrizte magyar nyelvét (s vele magyarságtudatát), írt anyanyelve „maradék szavairól”. (Pomogáts Béla *Nyelvbaza* című gyűjteményéből idézem.):

*Ügyelek is rájuk nappal-éjjel,
s arra is, hogy másokéival
ne nagyon keveredjenek,
mert ezek a szavak az én
anyanyelvem maradék szavai,
anyámtól örököltem őket, apámtól,
falumtól, bazámtól s a bazám
költőitől és pásztoraitól.
Azóta velem korosodnak és kopnak.
És most már örökjogon enyémeek.
Hazámból csak ők maradtak velem.
Hazámból csak ők jöttek el velem.
S halálunkban is egyek maradunk.*

Hová tűnt a szavak becsülete, értékhordó szerepe? Németh László írta későbbi feleségének, Démusz Ellának 1924-ben: „... papírt szedék elő, s itt az ágyban fogalmazom meg a legjobb akaratú levelet, amelyhez valaha ember hozzákezdett... A régi szeretetet akarom visszahozni...” (Szilánkok Németh

László levelezéséből 1914-1948., Éghajlat Könyvkiadó.) Mára a szeretetből hadakozás, az ütés és visszatérés maradt. Hogyan is beszélhetnénk értékörzésről, értékeremtésről, ha ez lett a divat? Ha ezt „gazdagítják” mindazok, akiknek épp az ellenkezője volna kötelességük? Németh László Veres Péternek szánt levélfogalmazványában „a politika lejárató malmáról” írt nagyon találóan. Nem sejtette, hogy e levele megírása után majdnem háromnegyed évszázaddal ezek a malmok még szörnyűbb dübörgéssel nyomják el az értékeket őrző és kifejező szavakat, a gyűlölet indulatával telítve a mindennapi létet. Nem ártana minden felelős, írással foglalkozónak megszívlelnie Reményik Sándor *Az igéről* írt versének intelmét:

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És ábitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakombá,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!*

Nyelvünk egyik legnagyobb művésze, tisztaságának elkötelezett őrzője, Kosztolányi azzal a kérdéssel vívódott, hol a magyar nyelv helye a földgolyón. Ha így bánunk vele, nemcsak a nyelvünk és vele a magukat magyarnak vallók száma zsugorodik tovább, hanem önbecsülésünk is, nem szólva tekintélyünkről, amelyet elődeink vívtak ki a nemzet számára. Beteljesedhet Márai Sándor *Halotti beszédének* torokszorító jóslata, mely szerint az aztékok módjára mi is elenyészünk.

Való igaz, „ismét értékválságról kell beszélünk” az irodalomban is. Ezt – Pomogáts Bélát idézem – nemcsak, sőt nem elsősorban az idézte elő, „hogya mögöttünk lévő két évtizedben valóban számot kellett vetnünk a korábbi évtizedek értékromboló és a nemzeti identitást sértő művelődéspolitikájával, hanem az is, hogy a történelmi változások nyomában kibontakozó művelődéspolitikai stratégiák megkérdőjelezték a mindmáig érvényesnek tekintett irodalmi értékeket is, magát az 'értékhierarchiát'.”

Kicsit módosítva: nem az a probléma, hogy az érvényesnek tekintett irodalmi értékeket megkérdőjelezték, hanem inkább az, hogy átértelmezték az irodalmi érték fogalmát. Újra meg újra a nemzeti értékek elsőbbségét hangsúlyozzák, a közkeletű nemzetfogalom azonban kirekesztő, az lesz tehát az irodalomnak (és a képzőművészet, színházművészet) egyik tartománya is, amely pedig európai értékrenddel gazdagítja a hazaiakat. Egyre szélesebb az árok, amely a kétféle érték szemléletet elválasztja, sőt szembeállítja, holott inkább egyesítésükre, legalábbis párbeszédükre volna szükség és igény. Mi haszna van a nemzeti tudat erősödésének abból, ha megkérdőjelezzük Kertész Imre magyar voltát? A katolicizmus hitelességét nem a kiközösítések és az egyházi cenzúra erősítették, hanem Szent Pál szeretethimnuszának gyakorlati megvalósítása. Ez az analógia a kultúrára is érvényes, amelyet öngyilkosság politikai rokon- és ellenszenvek alapján szétvagdalni.

A választást igénylő tanulság irodalmi és *irodalomtörténeti* értékmódosulásról szól, érdemes volna azonban felvetni azt az értékválságot is, amelyet az irodalomtörténet- és *irodalomtudomány* szembenállása gerjeszt. Egyik-másik irodalomelméleti iskola képviselőjének elemzését hüvelykezve Fejes Endre köny-

vének címére emlékezhetünk: „Gondolta a fene!” Az értékeket veszélyeztetheti az az ezoterikus megközelítés és nyelvhasználat is, melynek tartományában szép lassan érdektelenné válik maga az értékhordozó és -teremtő, azaz a műalkotás. Ennek elemzése is sok szemponttal gazdagítaná az értékörzés vagy értékválság kérdéskörét.

V A S Y G É Z A

Az értékek hullámmozgása

Mi az ember legelső értéke? Mindenkinek az édesanyja. A kicsiny gyermek kétéves kora táján kezd „leválni” az édesanyjáról, azaz önálló személyiséggé formálódni. S ezután még vagy húsz évig tart, amíg felnőtté érik. S örömeiben vagy nagy bajában idősen is kihez fordulna még, ha lehetne, élete párja mellett? Bizony az édesanyjához.

Az anyakép mindenki számára örök érték. S ehhez hasonló az anyanyelv is. Nem véletlenül kötődik ez a fogalom az édesanyához, még akkor is, ha valaki árván nevelődik fel. A mi anyanyelvünk, a magyar mintegy háromezer éve létezik, változik, gazdagodik. Összefüggő szövegemlékeink ugyan csak hét-nyolcszáz éve vannak, de némi odafigyeléssel azokat is megértjük. A 16. századból fennmaradt gazdag irodalmi anyag pedig, noha régiesnek nevezhető, ma is esztétikai élményt nyújtó olvasmány. Múltunkat alapvetően három forrásból ismerhetjük meg. A történelem írásbeli és tárgyi dokumentumai mellett a szépirodalomból. Maga a szépirodalom persze ennél sokkal többet jelent. Formálja, gazdagítja nyelvismeretünket. Meghatározó lehet a szerepe önmagunk és a többi ember, a társadalom megismerésében. Emberré és magyarrá formál.

Korántsem mellékes tehát, hogy az egyén, s általánosabban az egyének összessége milyen irodalmi nevelésben részesül a családban, a közoktatásban, majd felnőtt életében. Mint minden nevelési tevékenységnek, az irodalminak is vannak ösztönös és tudatos formái. Ösztönösnek is nevezhető, hogy a kisgyerekek a családban mesélnek, verset mondanak. A köznevelés az óvodától az érettségig már nemcsak tudatos, hanem szabályozott is. Formálisan nincsen szabályozva, gyakorlatilag azonban eléggé egyoldalúan, a piac által irányítottan zajlik a diákok iskolán kívüli és a felnőttek iskola utáni irodalmi „nevelése”.

Minden művészetnek megvan a maga története. A művészetek jellegéből következik, hogy a remekmű ezer vagy száz év múlva is elfeledhetetlen érték. Homérosz nem ér kevesebbet, mint Lev Tolsztoj, Balassi Bálint, mint Babits Mihály. Így viszont azzal kell számot vetni, most csak a magyar irodalomnál maradván, hogy egyre több a klasszikus értéknek nevezhető mű. Ezeknek egy része a jelenkorig jutva természetesen megfakult. Nem kis részben azért, mert értő olvasása az átlagosnál több, alaposabb művelődéstörténeti ismeretet kívánna meg. Az irodalomtörténészeknek ez nem gond, viszont az átlagdiákok számára egyre elháríthatatlanabb feladatnak bizonyult már a múlt század utolsó harmadában is az 1800 előtti magyar irodalom olvasása. Átlépvé a jelenkor-